

SERGE MOSCOVICI

DUPĂ RĂZBOI LA PARIS

CRONICA ANILOR REGĂSIȚI

Text stabilit, prefață și note
de Alexandra Laignel-Lavastine

Cu o postfață
de Pierre și Denis Moscovici

Traducere din limba franceză și note
de Magda Jeanrenaud

POLIROM

2021

Serge Moscovici, *Mon après-guerre à Paris. Chronique des années retrouvées*

© Éditions Grasset & Fasquelle, 2019

© 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă și ilustrații: © Arhivele Pierre și Denis Moscovici

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MOSCOVICI, SERGE

După război la Paris: cronica anilor regăsiți / Serge Moscovici; text stabilit, pref. și note de Alexandra Laignel-Lavastine; cu o postf. de Pierre și Denis Moscovici; trad. din lb. franceză și note de Magda Jeanrenaud. – Iași: Polirom, 2021

ISBN 978-973-46-8385-7

- I. Laignel-Lavastine, Alexandra (ed.; pref.)
- II. Moscovici, Pierre (postf.)
- III. Moscovici, Denis (postf.)
- IV. Jeanrenaud, Magda (trad.)

821.133.1

Printed in ROMANIA

Cuprins

<i>Prefață. O comoară într-un dulap</i> (Alexandra Laignel-Lavastine)	5
Succesiune memorială în șantier (6) – Protocol de scriere (9) – O generație intelectuală pentru „o moștenire de șase milioane de morți” (12) – Evrei din Est la Paris și „viitoare personalități” (14) – De la un capăt la altul al Bătrânului Continent (18) – Pulsul lumii (20) – Strălucirea internațională a unui iscoditor premonitoriu (22)	
<i>Capitolul I. De pe malurile Dunării pe cheiurile Senei: enigma sosirii</i>	29
Reinventarea unei vieți posibile (30) – O copilărie furată de ură (33) – „Un stăpîn venit din Germania” (37) – URSS sau Franța? (43) – Ceva nu era în regulă în Partid (45) – Cititul contra războiului (48) – Angajamentul sionist (51) – Ocol decisiv prin lagărele cu „persoane strămutate” (55) – Chemarea libertății (59) – Din Basarabia mea natală în Parisul intelectual (61) – Un exil se termina, altul începea (65)	
<i>Capitolul II. Fără nimeni la Paris și atelierul de confecții al lui moș Krauze</i>	69
Să devin un „om de carte” (69) – Tăietor de stofe de ocazie (72) – „De acum înainte o să te numești «Serge»!” (74) – Lexicomani (76) – „N-ai să reușești să faci nimic în viață!” (78) – Două anotimpuri în derivă (83) – Un <i>Heimatlos</i> ivit dintr-o nație îndoielnică (85) – Lăsați-mă să întineresc! (88)	

Capitolul III. Întâlnirea mea providențială cu Isac Chiva și sucursala micilor fabricanți de încălțăminte 91

Să o scoatem la capăt cu orice preț (92) – Un supraviețuitor ca prin minune al pogromului de la Iași (94) – Chiva, un spirit pătrunzător, dublat de o generozitate ieșită din comun (99) – Înscrierea la licență (104) – Alegerea psihologiei (106) – Pauza din vara anului 1948 (108) – Noul meu statut: pe jumătate student, pe jumătate magazioner (110) – O provocare de nedepășit? (113) – Evrei români fără existență plauzibilă (115)

Capitolul IV. „Trioul de meteci”. Paul Celan, Isac Chiva și cu mine: trei lozuri necâștigătoare 119

Trei supraviețuitori fără familie și fără nici un ban (120) – Tragedia lui Paul Celan (123) – „Uite-i pe meteci!” (129) – Paul, ciudat și excesiv în toate (131) – Un poet cu inima rănită (136) – Țara asasinilor (139) – Afacerea Goll: o odioasă acuzație de plagiat (142) – Ultimele noastre plimbări în Grădina Luxemburg (148)

Capitolul V. Anul 1949: „Să nu spui niciodată că ai pornit pe ultimul tău drum...” 153

Viața mea se prăbușea încetul cu încetul (154) – Prăbușirea nervoasă (157) – Reminiscente: un pogrom deconectează nervii de la viață (160) – Licență cu mențiunea „satisfăcător”: tentația sinuciderii (166) – *Mir Zaynen do!* (170) – Un doctorat care să justifice prezența mea în Cartierul Latin (173) – Într-o seară, la biblioteca Sainte-Geneviève... (175)

Capitolul VI. Făcătorii de miracole și ezoterica meserie de cercetător 181

„Cercetător? Nu știam ce înseamnă cuvântul acesta” (182) – Vârsta taților: Daniel Lagache și Alexandre Koyré (184) – Simțul comun și psihanaliza (188) – Un contract la

CNRS? (192) – Mîna întinsă a lui Koyré (196) – Clemens Heller mi-a acordat o șansă la École des Hautes Études (201) – Recuperarea timpului pierdut: vîrsta inocenței (203) – Cercetarea a devenit coloana mea vertebrală (207) – A fi nicăieri, venind de nicăieri (209)

Capitolul VII. Cartierul Latin al celor fără de patrie și viața la hotel 215

O mică congregație de dezdăcinați veniți din toată Europa (217) – *Strangers in Paris*: viață de noctambul, viață la hotel (221) – Goldmann, Schwarz-Bart, Anne-Lise Stern și alți cîțiva... (225) – Cum s-a metisat kibuțul nostru itinerant (231) – Pivnițe și cabarete: de la Tabou la Échelle de Jacob (234) – Isou la Paris: am rupt „alianța noastră de la București” (237)

Capitolul VIII. Malul Drept, natura, Malul Stîng, simțul comun. Și minunatele zile din Montparnasse 243

Prejudecățile, o însușire a maselor inculte? (244) – Enigma mulțimilor (246) – Malul Stîng, laboratorul și seminariile (248) – Zilele fericite din Montparnasse (252) – Camera mea dădea spre cimitir (255) – Moș Bois, un anarho-gal (257) – „Însă așa a fost Parisul la început...” (259) – Marginalitatea subversivă a outsiderilor (261)

Capitolul IX. Noi și ceilalți: intelectualii comuniști, exilul românesc și „israeliții francezi” 265

Instabilitate din toate părțile (265) – Conștiința împăcată și supradilatată a intelectualilor comuniști (267) – Stalinismul ne prindea din urmă, un adevărat coșmar (270) – Exilul românesc și mizerabila lui euforie (273) – „Israeliți francezi”: plafonul de sticlă (274) – Comunitatea destinelor noastre (277) – Condiția de străin (279) – Depindeam de Ministerul... „Sănătății Publice”! (282) – Răspunsul dat antisemitismului: o etică a evreului care stă în picioare (287)

<i>Capitolul X. Femeile sau cum să te conectezi din nou la viață.</i>	291
Femeia este timpul bărbatului (291) – Un mare timid cu inimă analfabetă (293) – Înșelătoarea mea reputație de Don Juan (296) – A seduce pentru a trăi din nou (299) – Pigmalion mai degrabă decât Casanova (305) – De nu mi-ar fi fost atât de greu să iubesc (307)	
<i>Capitolul XI. Marie, chipul dragostei.</i>	311
Nu mă mai puteam lipsi de ea (311) – Începuturile legă- turii noastre (314) – „Te iubesc pentru totdeauna, deocam- dată” (316) – Terapie: „Nu mă lăsați să înnnebunesc!” (319) – Nuntă în stil evreiesc (322) – Fericirea primilor ani de căsătorie (324) – Fobiile mele postconjugale (327) – Cum să fii un tată bun? (329) – Nici fidel, nici infidel (332) – Puterea lui <i>Tikkun</i> : repararea lumii (333)	
<i>În loc de epilog. Ultima mea aventură</i>	337
<i>Postfață. A fost un om (Pierre și Denis Moscovici).</i>	341

Mir Zaynen do!

După criza aceasta, i-am scris o scrisoare lui Chiva, pe care a primit-o când se afla în convalescență la Lourdes: „Așa m-am săturat de tot și de toate, încît gîndul de a-ți scrie în această stare de spirit îmi provoca oroare ori de cîte ori voiam s-o fac”, îi spuneam eu. „Acum citesc corespondența lui Marx și îmi dau seama că în orice emigrare se află, de fiecare dată, același lucru: anxietate, probleme financiare, intrigi, umiliri și boală. Trei sferturi dintre scrisorile lui se referă numai la asta. [...] Jur că n-o voi mai lua de la capăt. Nu are sens să-ți salvezi viața dacă te distrugi ca om [aluzie la veleitățile mele suicidare]. În orice caz, nu te speria. Totul se va rezolva. Vom găsi camere, grijile bănești se vor rezolva și nu vei pierde acest an. Odihnește-te și rămîi acolo cît mai mult”¹.

Să descopăr că eram într-o asemenea măsură în stare să mă las atrás de sinucidere m-a zguduit în profunzime. Dacă nu cumva este necesar să cobori în aceste abisuri ca să descoperi energia de care ești în stare și cît de mult vrei să trăiești. Este adevărat și că, în timpul războiului, caracterul meu se călise. Mai întîi prin activitatea politică clandestină, în care înveți să nu te trădezi și să-ți cumpănești vorbele. Apoi prin experiența „șefiei” la munca obligatorie. Pentru că solidaritatea ce mă lega de tovarășii mei și „norma pe jumătate” pe care o smulsesem locotenentului

1. Originalul acestei scrisori din 1949 se află în arhiva personală a lui Danièle Cyna-Chiva.

mă obligau să am un limbaj hotărît și să impun deciziile luate de mine. Într-un cuvânt, trebuise să învăț să nu mai fiu ca pâinea caldă.

Apoi, nu trăiam la Paris decît de un an, o stare de spirit rebelă fierbea încă în mine și doar cîteva săptămîni mă despărteau de peregrinările mele printre supraviețuitorii care se îngrămădeau în lagărele de persoane strămutate. Dar de la ei învățasem că există un lucru pe care trebuie să-l urăști cu și mai mare patimă decît mizeria: faptul de a o accepta. La Paris, vagabonzii din piața Maubert îmi aminteau de toate astea. După ce mă temusem vreme de patru ani să nu fiu aruncat brusc în mormanele de ființe omenești menite a alimenta cuptoarele lagărelor, noua mea spaimă era să mă alătur, într-o bună zi, acestei mulțimi de trupuri murdare și deteriorate.

Bineînțeles, de acum înainte puteam să mă bazez pe Paul și pe Chiva. Dar și ei se zbăteau în propriile dificultăți: camera de hotel a lui Paul tocmai fusese zugrăvită în galben, cu tapet înflorat care îl călca pe nervi, iar Chiva recidivase după primo-infecția lui. Cît despre mine, trebuie să recunosc că nimic nu este mai monoton, mai jalnic și mai repetitiv decît lamentația unui depresiv.

Găsisem o altă soluție ca să mă îmbărbătez. Îmi cîntam în idiș cel mai frumos imn scris vreodată despre rezistența evreiască, *Zog nit keynmol...!* („Să nu spui niciodată...!”), mai cunoscut sub numele *Cîntecul partizanilor evrei din Vilna*. Un cîntec sublim, compus în 1942, în ghetoul din Wilno [în poloneză; Vilna, în rusă; Vilnius, în lituaniană], în timp ce eu curățam zăpada la București, la 2 000 de kilometri spre sud, în ceea ce devenise uriașa „colonie a

Faraonului din Germania”. Cîntecul acesta sfișietor vine de la băieți și fete aflați sub arme, aproape niște adolescenți, care, la ordinele comandantului-poet Abba Kovner, hotărîseră să ridice capul și să lupte împotriva naziștilor cu un curaj nebunesc în pădurile Lituaniei. Într-adevăr, Kovner a fost primul evreu din Europa care a lansat un apel public, de la Wilno, la autoapărare și la insurecția armată. Am avut norocul ca drumul meu să se intersecteze fugitiv cu al lui, la București, în primăvara anului 1945, de Pessah.

Mă gîndeam că, în 1942-1943, luptînd printre partizani, comandantul Kovner avea 23 de ani, adică aceeași vîrstă ca mine, în 1949, la Paris. Și ce îmi poruncea primul verset al aceluia imn, scris cu sîngele inimilor rănite? „Să nu spui niciodată că te afli pe ultimul tău drum/ Nu pierde nicicînd încrederea în propriu-ți destin/ Clipa la care am visat atît va veni/ Pașii noștri vor răsuna cu putere: sîntem aici!” Sîntem aici, *Mir zaynen do!* Al doilea îmi smulgea lacrimi: „De la ținuturile cu palmieri și pînă la cele înghețate/ Sîntem aici, cu puterea durerilor noastre strînse laolaltă/ Acolo unde curge în valuri atîta sînge nevinovat/ Curajul nostru va fi și mai înflăcărat”.

Categoric incapabil să mă sinucid, aveam măcar datoria de a fi cît de cît la înălțimea acelor tineri evrei, care avuseseră nevoie de o nemaipomenită doză de nebunie, de eroism și credință pentru a deveni luptători. A dovedi lipsă de voință și de caracter ar fi însemnat să-i trădez și să calc în picioare sacrificiul lor. Psihicul este o entitate extraordinară: resemnat să mor, m-am resemnat să trăiesc. Și, așa cum spune Rimbaud în *Corabia beată*, am ieșit din propriile abisuri.

Pînă să înțeleg că durerea aceasta reprezenta, fără doar și poate, tot ce era mai *viu* în mine, aveau să mai treacă cîteva decenii.

Un doctorat care să justifice prezența mea în Cartierul Latin

Mă dădeam în vînt după cursurile lui Daniel Lagache despre psihologia socială, dar, cum pierdusem orice îndrăzneală, nu aveam curajul să-l abordez. Pînă în momentul oarecum patetic cînd a sfîrșit prin a mă întreba: „Dar ce anume aveți de gînd să faceți cu studiile dumneavoastră?”. După aceea, cînd mă zărea, mă privea așa cum te uiți la o muscă care se străduie să se elibereze din mierea în care a căzut, ca să se urce pe marginea paharului. Oricum ar fi stat lucrurile, după ce suferisem o influență mai degrabă marxistă și obiectivistă, am făcut o pasiune pentru viziunea lui fluidă și receptivă la „intermitențele inimii”. Într-un cuvînt, Daniel Lagache m-a făcut să descopăr dimensiunile subiective ale vieții sociale. Părea că mă remarcase sau că i se făcuse milă de mine. Marie pretinde că, atunci cînd m-a cunoscut, în 1953-1954, Lagache, care o striga mereu „Maria”, nu mai contenea cu laudele la adresa mea și zicea oricui voia să-l asculte: „Mosco este unul dintre preferații mei. Am doi iubiți: [psihiatrul] Daniel Widlöcher și el!”.

Totuși, toată lumea știe că în acea vreme, în 1949-1950, primirea pe care o făceau profesorii de la Sorbona studenților nu era dintre cele mai călduroase. În unele cazuri, ușa lor rămînea veșnic închisă. Eu nu mă desprindeam de

Daniel Lagache, ca să nu-l scap din ochi. Apoi, la sfârșitul anului 1949, într-o zi când îl pîndeam din locul unde mă postam de obicei – pitit între două coloane, într-un cotlon de culoar –, m-am înarmat cu tot curajul de care eram în stare și am revărsat asupra lui, într-o jumătate de oră, subiectul tezei mele, și anume diseminarea psihanalizei. Să îndrăznesc să-l abordez mai mult pe acel personaj considerabil care întruchipa, pentru mine, „profesorul” era de neconceput. Voiam să fac un doctorat sub conducerea lui, fără a fi defel sigur că îmi voi putea susține cîndva teza, dată fiind precaritatea situației mele, de vreme ce continuam să fiu, la bază, ajutor de magazioner. Dar cum nu aveam nici agregția, nici nu eram normalian, nu aveam altă soluție ca să mă integrez. Și îmi spuneam că astfel aș putea obține dreptul de a intra la Biblioteca Națională – casa pe care n-o avusesem niciodată –, de a continua să iau masa la cantina universității și de a-mi justifica prezența în Cartierul Latin.

Nu exagerez afirmînd că am petrecut într-adevăr cincisprezece ani din existența mea în locul acela minunat, Biblioteca Națională de pe strada Richelieu. Captivat de lecturile mele, acolo uitam de necazurile studentului refugiat și, uneori, și de psihologia socială. Pentru că, în acea vreme, efortul meu ținea mai curînd de construire și de intuiție. Și este inutil să precizez, nu aveam nici cea mai mică idee despre ce însemna o teză. Știam doar că trebuia să găsesc un subiect din domeniul psihologiei și un coordonator. Din fericire, Daniel Lagache a ascultat ce aveam de spus. Apoi, ori de cîte ori ne intersectam, abia dacă-mi răspundea la salut. De altminteri, nu ar fi fost de mirare dacă ar fi considerat că tema mea era prea extinsă și ar fi ezitat să ia o decizie.

Așadar, așteptam. O bursă modestă, acordată de Entr'Aide Universitaire în primăvara anului 1950, mi-a permis să rezist. Așteptam ca Lagache să consimtă să se intereseze din nou de mine. Petreceam sfârșiturile de săptămână scriind, citind, lucrînd, dar, de fapt, nu făceam decît să amănesc așteptarea. Nu acordăm niciodată destulă atenție așteptării percepute ca fiind o alianță cu timpul. Celor trei moduri ale acestuia – trecut, prezent și viitor – ar trebui să le adăugăm și un al patrulea: așteptarea, care corespunde improvizării, acel timp în care așteptăm ceea ce ar putea să se întîmple *împotriva* oricărei așteptări. Destinul unui evreu străin constă de altminteri în a aștepta, deoarece puține lucruri depind de el. Dar și pentru că este înclinat să aștepte, oricît de laic ar fi, venirea lui Mesia, încît, în forul lui interior, prezentul se confundă cu așteptarea. Nu te descotorosești de o cultură mesianică moștenită de mai multe generații, chiar dacă ar fi asimilată unui proiect revoluționar, așa cum schimbi cămășile.

Într-o seară, la biblioteca Sainte-Geneviève...

Între timp, îmi tîram silueta filiformă și asimetrică în veșmintele mele jalnice și continuam să îmi ocup serile la biblioteca Sainte-Geneviève. Îmbunătățeam, desigur, proiectul de teză și făceam, în treacăt, noi descoperiri, mai empirice. Îmi dădeam seama, de pildă, că exista o linie despărțitoare fundamentală între cei care citesc cărți și cei care le *utilizează*, le folosesc într-un scop precis sau se mulțumesc să arunce un ochi în ele. Pentru mine, universul